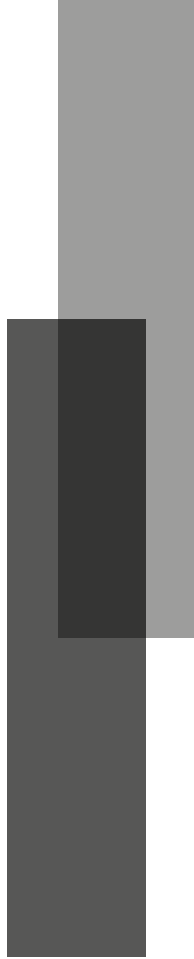

Spotkania **polsko-mołdawskie**

Księga poświęcona pamięci Profesora Janusza Solaka

REDAKCJA NAUKOWA MARCIN KOSIENKOWSKI

Spotkania polsko-mołdawskie

Księga poświęcona pamięci Profesora Janusza Solaka

REDAKCJA NAUKOWA MARCIN KOSIENKOWSKI

RECENZENT
dr hab. Marek Figura

REDAKCJA TEKSTÓW W JĘZYKU POLSKIM
Halina Kosienkowska

REDAKCJA TEKSTU W JĘZYKU ANGIELSKIM
Hayden Berry

SKŁAD
Tomasz Smółka / Studio Format / studioformat.pl

PROJEKT OKŁADKI
Rafał Rola / Studio Format / studioformat.pl

© Copyright by Marcin Kosienkowski i autorzy, Lublin 2013

ISBN 978-83-62495-28-3

WYDAWNICTWO
Episteme / wydawnictwoepisteme.pl

DRUK I OPRAWA
Drukarnia „Elpil”
ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

Spis treści

Wstęp	7
-----------------	---

CZĘŚĆ I

<i>In memoriam</i> Profesora AON dr. hab. Janusza Solaka (1954–2011)	11
---	-----------

Mowa pogrzebowa wygłoszona przez płk. dr. hab. inż. Macieja Marszałka, Dziekana Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Obrony Narodowej	15
Publikacje książkowe prof. dr. hab. Janusza Solaka	17
MICHAŁ KRUSZONA • Nad Dniestrem	19

CZĘŚĆ II

Stosunki polsko-mołdawskie	31
---	-----------

JANUSZ SOLAK • Polska i Mołdawia – meandry wspólnej historii	33
DARIUSZ MILEWSKI • Mołdawia w orbicie wpływów polskich (1552–1572) . .	43
AGNIESZKA SAWICZ • Zamalować białą plamę, czyli słów kilka o stosunkach polsko-mołdawskich	57
NATALIA CWCINSKAJA • Stosunki traktatowe między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Mołdowy	81
KAMIL CAŁUS, PIOTR OLEKSY • Spotkania	109

CZĘŚĆ III

Na prawym brzegu Dniestru – rzecz o Mołdawii „właściwej”	127
---	------------

ANDRZEJ GIL • Besarabia. Wschodnia Mołdawia jako gubernia Cesarstwa Rosyjskiego (1812–1918)	129
--	------------

PAWEŁ HENRYK RUTKOWSKI • Zjednoczenie Besarabii z Królestwem Rumunii w 1918 roku	139
JAKUB PIEŃKOWSKI • Dlaczego Rumunia zawsze będzie kochać Mołdawię?	151
VITALIE CIOBANU • „Zgubione” państwo pomiędzy Wschodem i Zachodem	169
BARTŁOMIEJ ZDANIUK • Linie podziałów politycznych w Republice Mołdawii – aspekt tożsamościowy	177
KARINA PAULINA MARCZUK • Karabinierzy jako instytucja bezpieczeństwa wewnętrznego Mołdawii	193
KAROLINA KOTULEWICZ • Reformy gospodarcze w Republice Mołdawii i ich wyniki.	203
KAMIL CAŁUS • Święty Piotr nie mówi po rosyjsku	227
ROBERT RAJCZYK • Republika Mołdawii: jedno państwo, dwa systemy	235

CZĘŚĆ IV

Na południu i na wschodzie Mołdawii – rzecz o turkojęzycznej i prawosławnej Gagauzji oraz o separatystycznym Naddniestrzu 243

JERZY HATŁAS • Gagauzi na obszarze Terytorium Autonomicznego Gagauzja – przeszłość oraz teraźniejszość	245
PIOTR OLEKSY • Życie polityczne w Gagauzji	275
ANDREY DEVYATKOV, MARCIN KOSIENKOWSKI • Testing Pluralism: Transnistria in the Light of the 2011 Presidential Elections	303
NATALIA CWICINSKAJA • Udział Unii Europejskiej w rozwiązywaniu konfliktu naddniestrzańskiego	329
Wykaz skrótów	341
Nota o autorach	343
Mapy	347

JERZY HATŁAS

Gagauzi na obszarze Terytorium Autonomicznego Gagauzja – przeszłość oraz teraźniejszość

KULISY POWSTANIA TERYTORIUM AUTONOMICZNEGO GAGAUZJA

Terytorium Autonomiczne Gagauzja (mołd./rum. *Unitatea teritorială autonomă Găgăuzia*, gag. *Avtonom Territorial Bölümlüü Gagauz Yeri* lub w skrócie *Gagauz Yeri*, ros. *Автономное территориальное образование Гагаузия*) to terytorium autonomiczne w granicach Republiki Mołdawii, położone na południu tego państwa. Zamieszkane jest w przeważającej części przez Gagauzów, którzy jako przesiedleńcy przybywali tutaj (głównie w wyniku toczących się licznych wojen rosyjsko-tureckich) od drugiej połowy XVIII oraz w XIX wieku wraz z Bułgarami oraz innymi narodowościami i grupami etnicznymi z Półwyspu Bałkańskiego (przede wszystkim z Dobrudży)¹. Gagauzi posiadają swój język (język gagauski), który należy do rodziny języków turekijskich, natomiast pod względem religijnym w ogromnej większości deklarują się jako prawosławni. Odnośnie do pochodzenia Gagauzów brak jest pewności. Istnieje wiele teorii, jednak żadna z nich nie ma mocnych podstaw z uwagi na brak bezpośrednich źródeł pisanych². Różne

1 Obszerniej na ten temat: O. K. Каранастас-Радова, *Гагаузы в составе задунайских переселенцев и их поселения в Буджаке (конец XVIII – первая четверть XIX вв.)*, Кишинев–Комрат 2001; O. K. Радова, *Переселенческое движение в XVIII – первой половине XIX вв. Основные этапы и их особенности*, [w:] *История и культура гагаузов*, red. С. С. Булгар, Комрат–Кишинэу 2006, s. 71–88; *Устройство задунайских переселенцев и деятельность А. П. Юшневского. Сборник документов*, red. А. В. Черепин, Кишинев 1957. Literatura naukowa dotycząca przesiedleńców z Półwyspu Bałkańskiego na terytorium dzisiejszej Mołdawii oraz Ukrainy jest ogromna. W niniejszym artykule, z uwagi na brak miejsca, odwołano się do zaledwie małej jej części. Podstawowa bibliografia do badań nad tym zagadnieniem do roku 1995 to: И. Грек, *Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVIII в. – 1995 г. (Библиографический указатель литературы)*, Кишинев 2003.

2 W Gagauzach upatruje się potomków średniowiecznych plemion tureckich (Uzów czy Oguzów), Turków seldżuckich, sturczonych Bułgarów, sturczonych Greków itd. Patrzą: А. Манов, *Потеклото на гагаузите и техните обичаи и нрави*, cz. 1–2, Варна 1938; А. Decei, *Problema*

są też koncepcje na temat statusu etnicznego Gagauzów. W Mołdawii oraz na Ukrainie Gagauzi nazywają siebie narodem, natomiast nauka bułgarska widzi w nich najczęściej mniejszość etniczną, ściśle związaną z narodem bułgarskim³. Obok Naddniestrza, Gagauzja jest drugim regionem w Mołdawii dążącym, jeśli nie do całkowitej niepodległości, to przynajmniej do jak najdalej posuniętej suwerenności i niezależności od władz centralnych w Kiszyniowie.

Powstanie Autonomii gagauskiej nie jest odległą datą. W lutym 1988 roku przedstawiciele inteligencji gagauskiej założyli w Komracie klub dyskusyjny Gagauz-Halki⁴. Szybko stał się on dla Gagauzów *de facto* ruchem narodowym. Na fali odwilży w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) domagano się stworzenia republiki autonomicznej. W efekcie tych nastrojów społecznych 12 listopada 1989 roku przedstawiciele Gagauz-Halki ogłosili powstanie na południu Mołdawii (w miejscach zwartego osadnictwa gagauskiego) Gagauskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w składzie Mołdawskiej SRR. Dzień później Prezydium Rady Najwyższej Mołdawskiej SRR unieważniło tę decyzję⁵. Po wielu burzliwych wydarzeniach, które miały miejsce na ziemiach zwartego osadnictwa gagauskiego w południowej Mołdawii, 19 sierpnia 1990 roku (po serii wieców z inicjatywy liderów gagauskiego ruchu narodowego)

colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al. XIII-lea, [w:] Relații româno-orientale. Culegere de studii, București 1978, s. 169–192; E. Боев, Не заблудата а лъжата за гагаузите, София 1995; Этногенез и этническая история гагаузов. Материалы и исследования посвященные 150-летию В. Мошкова, red. С. С. Куроголо, Кишинев–Етулия 2002; А. Шабашов, Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа, Одесса 2002, s. 306–657; В. Матеева, Гагаузите – още един поглед, София 2006, s. 23–36.

3 Wynikiem takiej wykładni jest fakt, iż każdy Gagauz będący obywatelem Mołdawii może starać się o obywatelstwo i paszport bułgarski. Procedura jest długa i skomplikowana, ale zwłaszcza po wejściu Bułgarii do Unii Europejskiej możliwość posiadania unijnego paszportu jest atrakcyjną alternatywą dla wielu Gagauzów. Niestety, duża liczba Gagauzów posiadających obywatelstwo bułgarskie (jako drugie) w ogóle nie zna języka bułgarskiego, co doprowadziło niedawno w Bułgarii do ostrej polemiki w mediach i zapowiedzi zaostrzenia kryteriów przyznawania paszportu bułgarskiego Gagauzom.

4 Bliżej na temat historii Gagauzów oraz Gagauzji: Ф. Ангели, *Гагаузская Автономия. Люди и факты (1989–2005 гг.)*, Кишинев 2006; idem, *Очерки истории гагаузов – потомков огузов (середина VIII – начало XXI вв.)*, Кишинев 2007; idem, *Краткая история гагаузов*, Кишинев 2010; J. Hatłas, *Gagauzja i Gagauzi – historia oraz współczesność*, Poznań 2009; *Гагаузы*, red. М. Н. Губогло, Е. Н. Квилинкова, Москва 2011; *Гагаузы в мире и мир гагаузов*, red. М. Н. Губогло, t. 1–2, Комрат–Кишинев 2012. Ponadto autor niniejszego tekstu stworzył także niemal w całości hasło *Gagauzja* w popularnej encyklopedii elektronicznej, jaką jest Wikipedia.

5 M. Kosienkowski, *Geneza, status i funkcjonowanie Terytorium Autonomicznego Gagauzja*, „Stosunki Międzynarodowe–International Relations” 2007, nr 3–4, s. 207.

powołano do życia Republikę Gagauską⁶. Dokonano tego na pierwszym zjeździe deputowanych gagauskich w Komracie. Był to akt separatystyczny w stosunku do władz Mołdawskiej SRR. Określono granice Gagauzji oraz ogłoszono, iż obywatele Republiki Gagauskiej zachowują obywatelstwo ZSRR, lecz nie są już obywatelami Mołdawskiej SRR. W tym momencie rozpoczęły się na całej linii nieporozumienia pomiędzy Komratem a Kiszyniowem. Władze w Kiszyniowie nie uznały secesji, wszelkie dokonania z nią związane uznały za niekonstytucyjne i bezprawne, aresztowano liderów gagauskich. Apogeum napięcia przypadło na październik 1990, kiedy z Kiszyniowa wyruszył na Gagauzję 20-tysięczny oddział „ochotników”, którego celem było rozprawienie się z mieszkańcami zbuntowanego obszaru. Dopiero wejście oddziałów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR na te tereny od strony Bołgradu (miasta położonego na Ukrainie, tuż obok południowej granicy Mołdawii) uspokoiło sytuację. Gagauzi działali dalej. Wybrano przewodniczącego Rady Najwyższej Gagauzji, którym został Stiepan Topał (zdjęcie 1). Nieco później stał się on prezydentem Republiki Gagauskiej. Stan „zimnej wojny” z Kiszyniowem trwał przez następne lata. Dopiero 23 grudnia 1994 roku Parlament Republiki Mołdawii przyjął Ustawę o szczególnym statusie prawnym Gagauzji (Gagauz Yeri), nadając tym samym prawo do autonomii obszarom na południu Mołdawii, w miejscach zwartej osadnictwa gagauskiego⁷. W roku 1995 odbyło się referendum, mające na celu wytyczenie granic administracyjnych Gagauzji (zdjęcie 2) oraz ustanowienie stolicy Autonomii.

Zgodnie z Ustawą o szczególnym statusie prawnym Gagauzji (Gagauz Yeri), obszar Gagauzji ma zagwarantowane prawo do secesji i samookreślenia, w przypadku gdyby Mołdawia zjednoczyła się z Rumunią⁸. Podobny zapis istnieje także w zbiorze miejscowych praw Autonomii gagauskiej (ros. *Уложения*, czyli konstytucja gagauska)⁹. Jednakże w roku 2003 zmieniono dotychczasowy lakoniczny zapis artykułu nr 111 konstytucji Republiki Mołdawii dotyczący możliwości przyznania autonomii niektórym obszarom (leżącym na lewym brzegu rzeki Dniestr oraz wybranym punktom na południu Mołdawii) na bardziej szczegółowy¹⁰. W myśl

6 М. Кендигелян, *Гагаузская Республика. Борьба гагаузов за национальное самоопределение. 1989–1995. Воспоминания. Документы*, Комрат 2009.

7 Закон Республики Молдова „Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)”, nr 344-XIII z dnia 23.12.1994, „Monitorul Oficial”, nr 3–4 z dnia 14.01.1995.

8 Ibid., art. 1(4).

9 *Уложение Гагаузии (Гагауз Ери)* z dnia 14.05.1998, opublikowane w dniu 05.06.1998, Komrat, nr 28-XXX/1, art. 7.

10 Konstytucja Republiki Mołdawii z dnia 29.07.1994 roku. Nowa redakcja artykułu 111 dotyczącego osobnego statusu autonomicznego Gagauzji pochodzi z dnia 25.07.2003, nr 344-XV.

nowej redakcji z artykułu nr 111 zniknęła wzmianka o Naddniestrzu, natomiast uszczegółowiono zapis dotyczący Autonomii gagauskiej. Zapisano w nim, iż Gagauzja jest integralną częścią państwa mołdawskiego. Nie ma jednak jakiegokolwiek wzmianki o możliwości secesji. Ponieważ konstytucja Mołdawii jest aktem prawnym nadrzędnym w stosunku do praw wymienionych powyżej, zatem tak naprawę prawną możliwość secesji Gagauzji nie istnieje.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA TERYTORIUM AUTONOMICZNEGO GAGAUZJA

Gagauzja nie stanowi jednego zwartego terytorium. Tworzą ją dwa większe obszary oraz dwa małe. Pierwszy z nich obejmuje teren pomiędzy miastami Komrat i Czadyr Łunga na północy, natomiast drugi na południu rozciąga się wokół miasta Wulkaneszti. Do Gagauz Yeri przynależą także dwie małe enklawy o charakterze wiejskim – Kopczak i Karbalia. Powierzchnia Gagauzji wynosi nieco ponad 1800 km², co stanowi 5,4% terytorium Republiki Mołdawii. Najczęściej przyjmuje się, iż jest to 1832 km².¹¹

W skład Autonomii gagauskiej wchodzi obowiązkowo wszystkie punkty osadnicze, w których ponad 50% mieszkańców stanowią Gagauzi. Inne miejscowości mogą się przyłączać lub wychodzić z niej po przeprowadzonym uprzednio lokalnym referendum, które zostało uznane za ważne. Dlatego też do Gagauzji należą nie tylko miejscowości o zdecydowanej przewadze ludności gagauskiej, ale też i takie jak wieś Kirsowo, gdzie Bułgarzy przeważają nieznacznie nad Gagauzami oraz nielicznymi przedstawicielami innych jeszcze narodowości. Istnieją także i takie wsie jak Ferapontiewka (o przewadze ludności ukraińskiej), Kiselia Rosyjska czy też Swietłyj, gdzie ludność gagauska stanowi mniejszość.

Gagauzja posiada swoje oficjalne symbole, takie jak: godło, flaga oraz hymn. Pierwotnym godłem było wyobrażenie wilka stojącego na szczycie wzgórza, nad którym znajdowały się trzy gwiazdy. Obecne godło Autonomii gagauskiej w swojej kompozycji nawiązuje do podobnych symboli znanych z czasów ZSRR. Stanowi je heraldyczna tarcza, na której umieszczono motyw wschodzącego

¹¹ Spotkać można jednak w różnych źródłach także inne dane, takie jak 1848 km² (5,5% obszaru Mołdawii – w referacie głowy Autonomii, *baszkana* Michaiła Formuzała, wygłoszonym podczas XVII Międzynarodowego Forum Ekonomicznego w Krynicy, <http://www.gagauzia.md/newsview.php?!=ru&idc=127&id=392> [dostęp 15.12.2012]) czy też 1837,9 km² (*Gagauziya. Moldova Respublikasında Gagauz Avtonomiyasının 10-uncu yıldönümü*, Komrat 2006, s. 5).

słońca¹². Tarcza obramowana jest wieńcem żółtych (złoty) kłosów, które oplata flaga gagauska. W dolnej części, poza tarczą, znajdują się winogrona oraz liście winorośli. Z kolei nad tarczą widnieją trzy żółte (złote) gwiazdy.

Flaga Gagauzji jest kolejnym, po godle, oficjalnym symbolem Gagauz Yeri. Pierwotną flagą gagauską był niebieski prostokąt, w którego środku znajdowała się głowa wilka. Niekiedy flagę tę w literaturze określa się mianem flagi etnicznej. Współczesną flagę gagauską tworzą trzy horyzontalne prostokątne pasy. Najwyższy z nich posiada barwę niebieską (lazurową) i zajmuje 60% jej powierzchni. Pod nim znajduje się pas biały (20%) oraz czerwony (20%). Według oficjalnej interpretacji, flaga Autonomii gagauskiej odzwierciedla przeszłość, teraźniejszość oraz przyszłość Gagauzów, tradycje równouprawnienia, przyjaźni i solidarności wszystkich obywateli zamieszkujących obszar Gagauzji. Proporcje szerokości do długości flagi wynoszą 1:2. Taki wzór flagi obowiązywał od roku 1992. W roku 1993 dodano nowy element. Na niebieskim pasie, w jego lewym narożniku, pojawiły się trzy srebrne gwiazdy ułożone jedna pod drugą. Ostateczny swój kształt flaga gagauska uzyskała w roku 1995, kiedy trzy srebrne gwiazdy zmieniły barwę na żółtą (złotą)¹³. Zmieniono także ich układ. Obecnie tworzą one trójkąt.

Hymnem Gagauzji od roku 1995 jest utwór skomponowany przez Michaiła Kołę ze słowami wiersza, który napisał Mina Kösä, pod tytułem *Tarafim*¹⁴.

Prawo reguluje szczegółowo, kiedy, kto i w jakich okolicznościach ma prawo posługiwania się oficjalnymi symbolami Gagauz Yeri. Godła i flagi używa głowa Terytorium Autonomicznego Gagauzja, parlament gagauski, znajdują się one na budynku parlamentu oraz na budynkach administracji – *primerii* [urzędzie, który znajduje się w każdej miejscowości w Mołdawii – zarówno w mieście, jak i na wsi (w komunie); na jego czele stoi urzędnik – *primar*] itd. Generalnie zasada jest taka, iż flaga gagauska wieszana jest zawsze wraz z flagą mołdawską, po prawej stronie od flagi państwowej. Hymn gagauski może być wykonywany podczas różnych uroczystości oficjalnych zaraz po hymnie mołdawskim. O ile godło i flaga są powszechnie znane i stosowane, gdyż flaga gagauska wisi na każdej *primerii*¹⁵, o tyle, jak wynika z obserwacji autora, hymn (zwłaszcza jego słowa) jest jeszcze dość słabo znany większości mieszkańców Gagauz Yeri. Co

12 Местный закон „О гербе Гагаузии (Гагауз Ери)”, nr 13-X/1 z dnia 28.06.1996.

13 Местный закон „О флаге Гагаузии (Гагауз Ери)”, nr 2-IV/I z dnia 31.10.1995.

14 Закон АТО Гагаузия „О гимне Гагаузии (Гагауз Ери)”, nr 7-VI/I z dnia 04.12.1995, podpisany przez ówczesnego baszkana Gieorgija Tabunschczika.

15 W ostatnim czasie z inicjatywy obecnego baszkana Michaiła Formuzała flagi mołdawskie oraz gagauskie zawisły na stałe przy głównych drogach wjazdowych prowadzących do Gagauzji.

więcej, zapytani o niego specjaliści gagauzolodzy mają niejednokrotnie problem z udzieleniem szybkiej odpowiedzi.

Stolicą Autonomii jest Komrat, posiadający status *municipium* (jako jedno z pięciu miast wydzielonych w ramach obecnego podziału administracyjnego Mołdawii). Miasto to wygrało w plebiscycie z Czadyr Łungą.

Najważniejszą osobą w strukturze władzy Autonomii gagauskiej (Gagauz Yeri) jest jej przewodniczący (gubernator), który nosi tytuł *baszkana* (gag. *başkan*). Gubernatora wybiera ogół obywateli zamieszkujących Gagauzję, w wyborach powszechnych i demokratycznych. Kadencja baszkana trwa cztery lata. Liczba jego kadencji jest prawnie limitowana, gdyż nie może wynosić więcej niż dwie¹⁶. Przy wyborze szefa Autonomii obowiązują także kryteria formalne. Kandydat ubiegający się o to najwyższe stanowisko musi mieć ukończone minimum 35 lat życia, mówić po gagausku, a także posiadać obywatelstwo mołdawskie. Dotychczasowi przywódcy Gagauzji to:

1. Stiepan Topał (prezydent separatystycznej republiki) – 1991–1994.
2. Georgij Tabunszczik (pierwszy baszkan) – 1995–1999.
3. Dmitrij Krojtor (baszkan) – 1999–2002.
4. Georgij Tabunszczik (sprawujący funkcję baszkana po raz drugi) – 2002–2006.
5. Michaił Formuzał – od grudnia 2006 roku (obecnie pełni on swoją drugą kadencję).

Organem doradczym baszkana od roku 2007 jest Rada Starszych składająca się z 27 członków.

Gagauzja może poszczycić się także swoim parlamentem. W języku gagauskim nazywa się on *Halk Topluşu* (Halk Topłuszu w wersji spolszczonej, czyli Zgromadzenie Narodowe)¹⁷. Ten najwyższy organ przedstawicielski ma prawo tworzenia lokalnych aktów prawnych. W parlamencie Gagauzji zasiada 35 deputowanych. Podobnie jak baszkan także parlamentarzystów wybiera się na czteroletnią kadencję¹⁸. Minimum jednego przedstawiciela w Halk Topłuszu posiada każdy punkt osadniczy znajdujący się w granicach administracyjnych Gagauzji. Aby zostać członkiem parlamentu, należy mieć ukończone minimum 21 lat, posiadać

¹⁶ Уложение Гагаузии (Гагауз Ери), art. 58–71. Patrz także: Закон АТО Гагаузия „О выборах Главы Башкана Гагаузии (Гагауз Ери)” zawarty w Biuletynie Oficjalnych Dokumentów Gagauzji nr 7–8 z dnia 29.09.2006.

¹⁷ Słowo *halk* może być tłumaczone na język polski zarówno jako *naród*, jak i jako *lud*. Dopuszczalne i poprawne jest zatem tłumaczenie tej nazwy także jako *Zgromadzenie Ludowe* (choć ten wariant bardziej nawiązuje do terminologii stosowanej w czasach komunistycznych).

¹⁸ Уложение Гагаузии (Гагауз Ери), art. 43.

czynne i bierne prawo wyborcze oraz w czasie wyboru mieszkać na terytorium, z którego się kandyduje. Szczegółowo kompetencje parlamentu reguluje konstytucja gagauska¹⁹. Zarówno baszkanowi, jak i deputowanym parlamentu przysługuje immunitet, który może zostać uchylony wyłącznie w wyjątkowych okolicznościach. Pierwsze wybory do parlamentu gagauskiego przeprowadzono w dniu 28 maja 1995 roku. Zgłoszono 106 kandydatów. Druga tura odbyła się w dniu 11 czerwca 1995 roku. Przewodniczącym parlamentu (marszałkiem) został Piotr Pasały. Drugie wybory przeprowadzono w roku 1999 (pierwsza tura w dniu 22 sierpnia 1999 roku, druga w dniu 5 września 1999 roku). Przewodniczącym parlamentu został tym razem Michaił Kiendigelan, którego w roku 2002 zmienił Iwan Kristiogło. Trzecie wybory odbyły się w roku 2003 (pierwsza tura w dniu 16 listopada 2003 roku, druga w dniu 1 grudnia 2003 roku). Przewodniczącym Halk Topłuszcu został Stiepan Jesir. Kolejne wybory zorganizowano w roku 2008 (pierwsza tura w dniu 16 marca 2008 roku, druga w dniu 30 marca 2008 roku). Przewodniczącą parlamentu została tym razem kobieta – Anna Charłamienko. Ostatnie wybory odbyły się w roku 2012 (we wrześniu).

Odpowiednikiem rządu (czyli organem wykonawczym) w Gagauzji jest tzw. Komitet Wykonawczy (gag. *Bakannik Komiteti*), na którego czele stoi baszkan²⁰. Gremium to sprawuje swoje funkcje także przez cztery lata. Zatwierdza je parlament po uprzednim przedstawieniu kandydatów przez baszkana.

Przedstawiciele lokalnej administracji państwowej wybierani są z kolei w wyborach ogólnopaństwowych. Wybory tego rodzaju, które wyłoniły nowych prymarów, miały miejsce dla przykładu w roku 2007. Cały obszar Gagauzji stanowi w świetle prawa mołdawskiego integralną część Republiki Mołdawii. W sprawach ogólnopaństwowych oraz o polityce zagranicznej całego kraju decyduje Kiszyniów, natomiast o wielu sprawach lokalnych decydują władze Autonomii gagauskiej. Istnieje zatem wyraźnie zarysowany podział kompetencji. Taki stan prawny powoduje, że na terenie Gagauz Yeri posiada swą moc prawną, z jednej strony, zarówno konstytucja Republiki Mołdawii oraz Ustawa o obywatelstwie Republiki Mołdawii, jak też inne ogólnopaństwowe akty prawne, a także, z drugiej strony, tak ustawa o szczególnym prawnym statusie Gagauzji, jak i konstytucja gagauska, tzw. *Ułożenije*, stanowiące podstawowy zbiór praw Terytorium Autonomicznego Gagauzja, oraz miejscowe ustawodawstwo niższej rangi.

Językami urzędowymi na obszarze Gagauzji są: gagauski, mołdawski (tożsamy z rumuńskim) oraz rosyjski. Obecnie język gagauski na terenie Mołdawii

19 Dokładnie o kompetencjach tego organu: *ibid.*, art. 50.

20 *Ibid.*, art. 72–79.

używany jest w dwóch dialektach: centralny jako dominujący (Komrat, Czadyr Łunga) oraz południowy (Wulkaneszti).

Autonomia gagauska dysponuje także swoją własną telewizją (Gagauz TV)²¹ i radiem. Na jej obszarze ukazuje się też lokalna prasa. Wymienić można następujące tytuły: „Wiesti Gagauzii”, „Stolica Komrat”, „Jedinaja Gagauzija”, „Znamia” (w Czadyr Łundze), „Panorama” (w Wulkaneszti) oraz „Ana Sözü” („Słowo Ojczyście”). Gazety wydawane są w języku rosyjskim, nieraz zaopatrzone jedynie we wkładkę w języku gagauskim. Tylko ostatnia z wymienionych gazet publikowana jest po gagausku²². Jak twierdzi Janusz Mieczkowski, „[m]imo iż media etniczne stanowią jeden z najmniejszych elementów rynku medialnego, to jednak spełniają ważną rolę w systemie komunikowania społecznego”²³.

Dane dotyczące osadnictwa na terenie Gagauzji przedstawiają się następująco: liczba ludności wynosi 171,5 tys., przeważająca zaś część mieszkańców Gagauz Yeri to Gagauzi, którzy stanowią 82,6% populacji. Na drugim miejscu znajdują się Bułgarzy (5,1%), a następnie Mołdawianie (4,6%), Rosjanie (3,7%), Ukraińcy (3%) oraz inne narodowości i grupy etniczne (1%)²⁴.

Warto nadmienić, że Gagauzi zamieszkują także inne regiony geograficzne. Mniejsze lub większe skupiska tego etnosu znajdują się w takich państwach, jak: Bułgaria, Rumunia, Grecja, Turcja, Macedonia, Rosja (Kabardyno-Bałkaria), Kazachstan, Kirgistan oraz Uzbekistan. Dokładna liczba wszystkich Gagauzów nie jest znana. Są różne szacunki, z których najbliższa prawdy wydaje się liczba około 220 tys. W celu integracji diaspory gagauskiej rozproszonej po świecie

21 *Сборник законодательных актов Гагаузии (Гагауз Ери)*, t. 2, Comrat/Комрат 1997, s. 58 (akt nr 99-XIX/I).

22 Dzięki inicjatywie dziennikarza z Komratu Dmitrija Popozogło na jego stronie internetowej można śledzić nie tylko wydarzenia bieżące z Gagauzji, ale także czytać i ściągać w formie elektronicznej część prasy gagauskiej (<http://www.dimpo67.narod.ru>).

23 J. Mieczkowski, *Rola mediów etnicznych jako czynnika dialogu z większością*, [w:] *Ludy tubylcze. Czwarty Świat, dziedzictwo kolonializmu, skanseny świata czy partnerzy narodów?*, Warszawa 2007, s. 119.

24 *Gagauziya. Moldova Respublikasında...*, s. 5. Nieznacznie różniące się dane dotyczące osadnictwa na obszarze Gagauzji zamieszczono na oficjalnej stronie internetowej Autonomii gagauskiej (<http://www.gagauzia.md/pageview.php?l=ru&idc=363&nod=1&> [dostęp 15.12.2012]). Oto one: 155,6 tys. mieszkańców, co stanowi 4,6% ogółu mieszkańców Mołdawii. Wśród tej populacji istnieje nieznaczna przewaga kobiet w stosunku do liczby mężczyzn (odpowiednio 51,2% i 48,8%). Pod względem etnicznym przeważającą większość stanowią Gagauzi – 127,8 tys. (82,1%). Znacznie mniej jest Bułgarów – 8 tys. (5,1%), Mołdawian – 7,5 tys. (4,8%), Rosjan – 5,9 tys. (3,8%) oraz Ukraińców – 4,9 tys. (3,2%). Przedstawiciele innych narodowości oraz grup etnicznych w Gagauzji, w tej liczbie także i nieliczni Polacy, stanowią zaledwie 1% mieszkańców Autonomii gagauskiej.

z mieszkańcami Gagauz Yeri, a także zacieśnienia więzi społeczno-ekonomicznych oraz kulturowych pomiędzy Gagauzami z różnych krajów świata w dniach 20–21 lipca 2006 roku odbył się w Komracie Pierwszy Światowy Kongres Gagauzów. Zaproszenie na tę imprezę przyjęło około 500 osób. Z samej tylko zagranicy przyjechało ponad 220 delegatów. Reprezentowali oni diasporę gagauską żyjącą na różnych kontynentach w następujących krajach: Ukraina, Rosja, Białoruś, Bułgaria, Grecja, Rumunia, USA, Australia, Dania, Niemcy, Kanada, Turcja i Azerbejdżan²⁵. Drugi podobny zlot odbył się w Komracie w sierpniu 2009 roku, a trzeci w listopadzie 2012 roku²⁶.

Więcej mieszkańców Gagauz Yeri mieszka na wsiach (62,6%) niż w miastach. Przeciętna wieku mieszkańca Gagauzji wynosi 34,6 roku.

Administracyjnie Gagauzja jest podzielona na trzy rejony²⁷: komracki, czadyr-łundzki oraz wulkaneski. W miastach Komrat, Czadyr Łunga oraz Wulkaneszti znajdują się siedziby odpowiednich władz lokalnych. Samo miasto Komrat, jako stolica Gagauz Yeri, posiada status municypium, o czym wzmiankowano już wyżej. Zarówno w stołecznym Komracie, w miastach Czadyr Łunga i Wulkaneszti, jak i w każdej wsi (komunie) mieści się *primeria*.

Na terenie Gagauzji znajdują się 32 punkty osadnicze (tabela nr 1 na końcu tekstu). Dwa z nich pod nazwami: „Wulkaneszti stacja kolejowa” oraz „Etulia stacja kolejowa” posiadają odrębny status, jednakże miejscowy akt prawny dotyczący podziału administracyjnego Gagauz Yeri w ogóle ich nie wymienia. Pozostałe miejscowości tworzą wsie (komuny), miejskie lub wiejskie. Na przykład w skład komuny Kongazczik wchodzi: Kongazczik Górny, Kongazczik Dolny oraz przysiółek Duduleszty²⁸. Istnieje zatem różnica pomiędzy liczbą wsi (komun) oraz miast łącznie a liczbą wszystkich miejscowości na terenie Autonomii gagauskiej. Trzy miejscowości to miasta. Są nimi stołeczny Komrat (municypium), Czadyr Łunga oraz Wulkaneszti. Nie jest za to uregulowany status prawny miejscowości Kongaz. Pod koniec roku 2007 parlament gagauski przegłosował zmianę statusu tej miejscowości z wiejskiej na miejską. Aby jednak Kongaz mógł się stać miastem

25 *Первый Всемирный Конгресс Гагаузов*, red. С. Булгар, Кишинев 2006, s. 3.

26 W drugim oraz trzecim kongresie Gagauzów autor niniejszego tekstu miał przyjemność uczestniczyć jako oficjalny gość władz Terytorium Autonomicznego Gagauzja. Ostatni kongres był połączony z tradycyjną imprezą, jaką jest festiwal wina.

27 Po gagausku *rejon* nazywa się *dolay*.

28 Obecnie niemalże już wyludniony.

w świetle prawa mołdawskiego, musi nastąpić oficjalna akceptacja władz centralnych w Kiszyniowie, które jak dotąd nie wypowiedziały się w tej sprawie²⁹.

O ile nazewnictwo poszczególnych punktów osadniczych w języku mołdawskim (rumuńskim), a także rosyjskim jest w miarę stabilne, o tyle w przypadku ich odpowiedników w języku gagauskim panuje dość duża dowolność i niemałe zamieszanie, co ilustruje tabela nr 1. Spowodowane jest to faktem, iż spora część nazw miejscowości na terenie Gagauz Yeri posiada nazewnictwo odziedziczone po Tatarach nogajskich, którzy zamieszkiwali Budziak (czyli południową część Besarabii), zanim na ten obszar przybyli koloniści z ziem bułgarskich (zwłaszcza Gagauzi oraz Bułgarzy), a więc nie są to nazwy rdzennie gagauskie. Nie wszystkie jednak punkty osadnicze w Gagauzji mają nogajskie korzenie. Nie wszystkie także punkty osadnicze zasiedlili koloniści z Bałkanów już podczas swej migracji na teren Besarabii. Rodowód niektórych z nich jest znacznie młodszy. Przykładem może być wieś Budziak, założona dopiero w roku 1929 przez rodziny, które przesiedliły się ze wsi Czok Majdan. Pięć lat wcześniej, w roku 1924, przybysze z Kongazu założyli nową osadę – obecnie zwaną Kotowskoje. Wychodźcy z Kongazu dali początek także wsiom Kongazczik Dolny (1902 rok) oraz Kongazczik Górny (1920 rok)³⁰.

ORIENTACJA POLITYCZNA GAGAUZÓW

Gagauzi nastawieni są prorosyjsko, niekiedy wręcz bezkrytycznie. Pozytywnie i z nostalgią wspominają nierzadko czasy władzy radzieckiej³¹. Jako niewielki liczebnie etnos w czasach ZSRR ulegli daleko idącej rusyfikacji. Język rosyjski dominuje na ulicach miast Terytorium Autonomicznego Gagauzja. Bez trudu można się nim posługiwać w każdej miejscowości przynależnej do Gagauz Yeri. Rusofilstwo jest widoczne niemal wszędzie, chociażby na szyldach sklepów i punktów usługowych. Deklarowanie poglądów sprzecznych z interesami Moskwy nie jest w Gagauzji mile widziane. Nie dziwi zatem fakt, iż zaledwie kilka tygodni po uznaniu przez Rosję niepodległości Abchazji oraz Południowej Osetii³², w dniu

29 Kongaz liczy około 14 tys. mieszkańców. Jako największa pod względem ludności wieś Europy trafił swego czasu do księgi rekordów Guinnessa.

30 И. В. Дрон, *Гагаузские географические названия (Территория Пруто-Днестровского междуречья)*, Кишинев 1992, s. 43.

31 Często deklarują oni jednocześnie sprzeczne ze sobą poglądy, twierdząc, iż są bardzo religijni, a jednocześnie gloryfikują czasy radzieckie i otwarcie za nimi tęsknią.

32 Rosja uznała niepodległość Abchazji oraz Osetii Południowej 26 sierpnia 2008 roku.

19 września 2008 roku, parlament gagauski przegłosował także uznanie wyżej wymienionych terytoriów, należących formalnie do Gruzji. Wystosowano apel do prezydenta Mołdawii oraz Parlamentu mołdawskiego, aby Mołdawia uczyniła tak samo³³. Dla kontrastu Gagauzja nigdy nie poparła aspiracji niepodległościowych Czeczenów, gdyż godziłoby to w rosyjskie interesy. Nie jest także kwestią przypadku, iż licząca się w Gagauzji siła polityczna, jaką jest organizacja Jedna Gagauzja, przyjęła swą nazwę na wzór partii Władimira Putina Jedna Rosja. Należy jednak odnotować fakt, że w przeciwieństwie do niektórych innych obszarów byłego ZSRR, miejscowe społeczeństwo generalnie nie jest nastawione wrogo i agresywnie do Unii Europejskiej czy też wyznania innego niż prawosławie³⁴. Nawet NATO nie jest postrzegane w powszechnym odczuciu mieszkańców Autonomii gagauskiej wyłącznie jako zagrożenie, a raczej obojętnie³⁵. Dające się zaobserwować umiarkowane i wyważone nastroje wśród miejscowej ludności są z pewnością odzwierciedleniem ścisłych kontaktów gospodarczych z Turcją, która jest członkiem Paktu Północnoatlantyckiego, a od lat aspiruje do członkostwa w Unii Europejskiej.

Innym obszarem (oprócz Rosji i Turcji), na który władze Autonomii gagauskiej spoglądają z sympatią i z którym starają się zacieśniać kontakty, to również prorosyjska, zbuntowana Naddniestrzańska Republika Mołdawia (Naddniestrze). Gagauzja, będąca republiką autonomiczną w ramach Mołdawii, nie może nawiązywać oficjalnych stosunków dyplomatycznych na szczeblu ambasad czy też konsulatów, stara się jednak w wielu krajach (w tym w krajach należących do Unii Europejskiej) otwierać swoje przedstawicielstwa w różny, zawołowany sposób.

Na terenie Gagauzji, podobnie jak i Naddniestrza, wciąż jeszcze istnieje wiele zewnętrznych oznak przynależności tego terytorium w przeszłości do ZSRR. Zarówno w stołecznym Komracie, jak i w dwóch miastach Gagauz Yeri, jakimi

33 Zob. też: M. Kosienkowski, *Mołdowa i Naddniestrze a wojna sierpniowa*, [w:] *Konflikt kaukaski w 2008 roku*, red. R. Potocki, M. Domagała, P. Sieradzan, Warszawa 2012, s. 343–356.

34 W Gagauzji znajduje się bardzo wiele domów modlitwy różnych odłamów protestantów. Za to zdecydowanie wrogie reakcje wzbudza islam. Turcja pomaga gospodarczo Gagauzji. Kiedy jednak próbowała uzyskać akceptację na wybudowanie za własne środki meczetu w Komracie, spotkało się to z wrogim odzewem Gagauzów.

35 Wnioski takie autor niniejszego szkicu wyciągnął po przeprowadzeniu licznych nieoficjalnych rozmów z przypadkowymi respondentami na obszarze Gagauzji oraz Krymu. Nie dotyczą one poglądów głoszonych przez poszczególnych polityków lub też siły polityczne, a są wyłącznie opiniami zasłyszczanymi od mieszkańców Gagauz Yeri oraz Autonomii krymskiej i wyłączonego z tej ostatniej miasta Sewastopola.

są Czadyr Łunga oraz Wulkaneszti, główna ulica nosi imię Włodzimierza Lenina. Identycznie kwestia ta wygląda w wielu wsiach, w których ulice posiadają swoich patronów i gdzie Lenin jest niezwykle częstym bywalcem³⁶. Jeśli nie on, to nazwy wiążą się ściśle z ideologią minionych czasów. Przykładem może być niemal całkowicie opuszczony i popadający w ruinę przysiółek Duduleszty w komunie Kongazczik, gdzie jedyna ulica nazywa się nadal ulicą Truda, czyli Pracy.

Socrealistyczne pomniki sławiące Armię Czerwoną można bez trudu odnaleźć niemal wszędzie (np. w Kongazie, Beszalmie, Swietłym, Dezgindży itd.). Często stawiano je w czasach radzieckich w pobliżu zamkniętej cerkwi lub wręcz burzono prawosławną świątynię, aby zamiast niej postawić taki czy inny monument, jak to miało miejsce w stołecznym Komracie przy skrzyżowaniu ulic Oswobodzenia (Wyzwolenia) i Puszkina³⁷. Być może, aby „tradycji” tej stało się zadość, w miejscowości Swietłyj ładny i okazały budynek cerkwi zbudowano z kolei niedawno obok istniejącego już wcześniej pomnika czerwonarmistów.

Pomniki wodza rewolucji bolszewickiej znajdują się we wszystkich trzech ośrodkach miejskich Terytorium Autonomicznego Gagauzja, przy ulicach o tym samym imieniu. W stołecznym Komracie „Wołodia” stoi przed budynkiem parlamentu gagauskiego i zarazem siedziby urzędu baszkana Gagauzji. W mieście Czadyr Łunga pomalowana złotym kolorem postać Lenina „przeży się” na wysokim cokole. Znajduje się ona na placu przylegającym do ulicy tego samego patrona, w miejscu gdzie do czasów II wojny światowej znajdowała się cerkiew, którą wysadzono w powietrze³⁸. W mieście Wulkaneszti pomnik Lenina, pomalowany z kolei na ostry srebrny kolor, ustawiono także przy głównej ulicy (imienia Lenina). W Kongazie posąg Włodzimierza Lenina znajduje się na zapleczu szkoły. Również wieś Czok Majdan ma swojego Lenina.

Z kolei przed prinerią we wsi Etulia, położonej na samym południu Autonomii gagauskiej, stoi na cokole podobizna Karola Marksa. Co ciekawe, pomniki Lenina są zadbane, nie brakuje przy nich świeżych kwiatów. Zdecydowanie gorzej prezentuje się na ich tle podobizna Marksa w Etulii, która jest nieco zaniedbana.

36 Ulice imienia Lenina znajdują się dla przykładu w: Baurczy, Beszalmie, Żołtaj, Kirsowie, Kotowskoje, Etulii czy też w miejscowości Swietłyj.

37 Inny pomnik, jakim jest czołg, znajduje się w Komracie przy ulicy Trietjakowa, przy wyjeździe ze stolicy Autonomii gagauskiej w kierunku komuny Kongazczik.

38 Według oficjalnej wersji, cerkiew wysadzili w powietrze Niemcy, natomiast według nieoficjalnej – Armia Czerwona.

POLONIA W GAGAUZJI ORAZ KONTAKTY POMIĘDZY GAGAUZJĄ I POLSKĄ

W Gagauzji istnieje także niewielka Polonia. W roku 2004 miejscowi działacze polonijni założyli własną organizację pod nazwą Stowarzyszenie Polaków Gagauzji z siedzibą w Komracie, które zrzesza około 100 osób polskiego pochodzenia. Prezesem stowarzyszenia jest od momentu jego powstania Ludmiła Wolewicz. Polonia komracka posiada dziecięcy zespół taneczny. Polskie stroje ludowe są darem polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego w Mołdawii. Od kilku już lat miejscowa ludność posiadająca polskie korzenie ma możliwość nauki języka, kultury i obyczajów kraju pochodzenia swoich przodków. W tym celu na roczne kontrakty przyjeżdżają nauczycielki z Polski (w Komracie pracuje obecnie już czwarta z kolei nauczycielka). Na zajęcia uczęszczają nie tylko dzieci i młodzież, ale także i dorośli. Należy bowiem pamiętać o tym, że oprócz szefostwa stowarzyszenia, które mówi dobrze po polsku³⁹, spora część ludności polskiego pochodzenia zatraciła już dawno mowę ojczystą. Efektem tej edukacji są pierwsze wyjazdy miejscowej młodzieży na studia w Polsce.

Kontakty pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Terytorium Autonomicznym Gagauzja, choć sporadyczne, zaczynają się rozwijać. W roku 2009 na otwarcie Drugiego Światowego Kongresu Gagauzów przyjechał z Kiszyniowa ówczesny ambasador RP. Nawiązywane są także kontakty kulturalne oraz gospodarcze. W dniu 18 sierpnia 2008 roku odbył się w Komracie festiwal kultury polskiej, z udziałem kapeli *Drewutnia* oraz przedstawicieli środowisk twórczych, którzy zawitali do stolicy Gagauzji⁴⁰. Baszkan Gagauzji Michaił Formuzał zarówno w roku 2007, jak i w roku 2008 wziął udział w Międzynarodowym Forum Ekonomicznym, które odbywało się w Polsce, w Krynicy, jako oficjalny członek delegacji mołdawskiej. Był także na tych forach później lub wysyłał swego zastępcę. W listopadzie 2012 roku do Gagauzji przyjechali delegaci jednej z gmin w Polsce (z Mazowsza). Byli uroczyście goszczeni przez miejscową Polonię.

39 Państwo Ludmiła i Władysław Wolewiczowie w najbliższym czasie otrzymają uroczyście obywatelstwo polskie.

40 Д. Папазогло, *Польша в Гагаузии*, „Единая Гагаузия”, nr 35 z dnia 29.08.2008.

RELIGIJNOŚĆ GAGAUZÓW

Religia i religijność Gagauzów to tematy niezwykle istotne w przypadku tego etnosu. Niemal każda wzmianka na temat Gagauzów podkreśla ich ścisły związek z prawosławiem⁴¹. Obok języka gagauskiego, wiara chrześcijańska wyznania prawosławnego uważana jest najczęściej za podstawowy czynnik przynależności do tego etnosu. Warto więc zatrzymać się nieco dłużej nad tym zagadnieniem i przedstawić go pokrótce w aspekcie historycznym. Wiadomo, że prawosławie przywędrowało na obszar dzisiejszej Autonomii gagauskiej wraz z przesiedleńcami (przede wszystkim Gagauzami i Bułgarami) z Półwyspu Bałkańskiego. Główne okresy obecności prawosławia na obszarze historycznej Besarabii są oczywiście związane ściśle z przynależnością państwową tego terytorium w przebiegu historii. Specyfiką kleru prawosławnego przybyłego do Besarabii wraz z kolonistami z Półwyspu Bałkańskiego był w pierwszych latach fakt jego słabego wykształcenia i braku gruntownej znajomości zasad swej wiary. Trzeba pamiętać bowiem o tym, że w osmańskiej Turcji wyznawanie innej wiary niż islam nie było mile widziane przez tamtejsze władze. Ludność chrześcijańska nie mogła otwarcie demonstrować swej wiary. Wiele obrzędów zarezerwowanych w normalnych warunkach wyłącznie dla kapłanów odprawiano w domu przez mężczyzn, którzy byli ludźmi świeckimi, co w oczywisty sposób kłóciło się z dogmatyką prawosławia. Nie dziwi zatem wypowiedź zasłużonego badacza Gagauzów, rosyjskiego oficera Walentina Moszkowa, który odnotował, iż chociaż Gagauzi są wiary prawosławnej, to posiadają oni słabą znajomość istoty tej religii⁴².

W roku 1812 Besarabia została przyłączona do Rosji. Już w roku następnym ustanowiono Diecezję (Eparchię) kiszyniowską i chocimską⁴³. Okres przebywania Gagauzów w Imperium Rosyjskim, z religijnego punktu widzenia, był okresem korzystnym, jeśli chodzi o ich życie duchowe. Rosja nie zwalczała, a popierała prawosławną wiarę. Koloniści bez problemu mogli budować świątynie prawosławne. Przykładem może być chociażby cerkiew w Czadyr Łundze zbudowana w roku 1825. Problemem był natomiast fakt, iż kler prawosławny posyłany do wsi gagauskich z reguły nie znał języka swoich parafian. Cerkiew

41 O religii i religijności Gagauzów pisali tak zasłużeni badacze, jak Michaił Czakir czy Walentin Moszkow. Obecnie problematykę tę poruszają badaczki mołdawskie narodowości gagauskiej – Jelizawieta Kwilinkowa oraz Ałła Papcowa.

42 В. А. Мошков, *Гагаузы Бендерского уезда (Этнографические очерки и материалы)*, Кишинев 2004, s. 199.

43 Р. Р. Свиньин, *Описание Бессарабской области в 1816 году*, Записки Одесского общества истории и древностей, т. 6, Одесса 1867, s. 208.

prawosławna w tym czasie prowadziła działalność oświatową. Dla przykładu szkołę cerkiewno-parafialną założono we wsi Beszalma. Dochodziło niejednokrotnie w tych czasach do konfliktów na linii Cerkiew prawosławna–kolonisci gagauscy, ale dotyczyły one przede wszystkim niektórych kapłanów, a nie samej Cerkwi prawosławnej. Z czasem jednak rosyjska Cerkiew prawosławna w Besarabii stała się narzędziem rusyfikacji tamtejszego społeczeństwa, czego skutki aż nadto są widoczne w obecnych czasach.

Zgodnie z postanowieniami układu pokojowego w Paryżu z roku 1856, który kończył wojnę krymską, część miejscowości gagauskich znajdujących się na obszarze tzw. Podunawia (części Budziaka przylegającej bezpośrednio do dolnego odcinka Dunaju – a właściwie do delty tej rzeki) przyłączono do Księstwa Mołdawskiego, a po powstaniu Rumunii obszar ten znajdował się w jej granicach do roku 1878. Później Rosja ponownie zaanektowała ten obszar.

W latach 1918–1940 oraz 1941–1944 obszar zwartego osadnictwa gagauskiego przynależał do Rumunii. Oba te przedziały chronologiczne w literaturze gagauskiej oceniane są najczęściej w sposób jednostronny i wręcz alergiczny, daleki od minimum obiektywizmu. Nazywane są one powszechnie łącznie „okupacją rumuńską”⁴⁴. Nie wdając się w polemiki dotyczące tego podwójnego przedziału chronologicznego, można stwierdzić, że dla obecności prawosławia na tym obszarze nie zaszły żadne niekorzystne zmiany. Była swoboda wyznania, budowano nowe świątynie. W zupełnie innych warunkach w tym czasie działała Cerkiew prawosławna w Rosji Radzieckiej, a potem w ZSRR, gdzie prowadzono przymusową ateizację społeczeństwa (nie przebijając w środkach), zaś budynki cerkiewne zamykano i niszczone. Z czasem jednak polityka władz rumuńskich odnośnie do mniejszości narodowych zaczęła się zmieniać na wrogą. Teraz z kolei Cerkiew rumuńska była wykorzystywana przez władze jako jeden ze sposobów rumunizacji. Tylko lata 1941–1944 były tak naprawdę trudne dla Gagauzów. W okresie 1918–1940 władze rumuńskie, aby skutecznie odseparować Gagauzów od Bułgarów, najpierw oficjalnie w statystykach wydzieliły ich jako odrębny naród, a potem pozwalały i zachęcały nawet do rozwoju ich języka i kultury. Gdyby było inaczej, to Michaił Czakir nie mógłby napisać i oficjalnie wydać drukiem pierwszej

44 Nie można jednak stawiać znaku równości w poczynaniach władz rumuńskich w stosunku do mniejszości narodowych zamieszkujących Besarabię w latach 1918–1940 i w czasie wojny w okresie 1941–1944.

zostały one kiedyś zburzone, a także w tych miejscowościach, gdzie nigdy ich nie było (np. we wsi Swietłyj)⁴⁸. W odbudowie prawosławia pomaga państwo, asygnując środki na modernizację wielu obiektów. Na całym obszarze Autonomii gauskiej widać, że wiara prawosławna powoli się odradza. Nie jest to jednak proces żywiołowy, jak to optymistycznie przedstawia niejednokrotnie miejscowa propaganda. Długie lata przymusowej ateizacji społeczeństwa odcisnęły swoje piętno na mentalności i sposobie bycia wielu ludzi. Z bezpośrednich obserwacji poczynionych zwłaszcza w Komracie widać, że miejscowa ludność uczęszcza na nabożeństwa niedzielne, a nawet w dni robocze. Biorąc jednak, z jednej strony, liczbę mieszkańców Komratu, a z drugiej, liczbę wiernych w soborze, jasno widać, że nie jest ich zbyt wielu⁴⁹. Badania terenowe przeprowadzone przez autora niniejszego tekstu w Kirsowie, a także w miejscowości Aleksandrowka na Ukrainie jasno ukazują, iż religia w miejscowościach gauskich nosi jeszcze wyłącznie formalny charakter, a podstawowe dogmaty prawosławia wierni znają dość słabo⁵⁰.

Reasumując, można stwierdzić, że mimo długiego okresu ateizacji Gagauzi generalnie pozostali przy prawosławi, a przynajmniej że prawosławie nadal odgrywa ważną rolę w ich życiu⁵¹. Ostatnio jednak zaznacza się także pluralizm religijny. Dynamicznie działają na obszarze Gagauz Yeri różne odłamy protestantyzmu. Protestanci nie są nowym zjawiskiem w Mołdawii, gdyż pierwsi wyznawcy pojawili się na tym obszarze już w początkach XX wieku⁵². Na terenie Terytorium Autonomicznego Gagauzja powstało wiele świątyn protestanckich, jak chociażby w miastach Czadyr Łunga oraz Wulkaneszti. Protestanci, na razie przynajmniej, oficjalnie nie stanowią alternatywy dla większości Gagauzów bardzo związanych z prawosławiem. O przywiązaniu Gagauzów do prawosławia jako wiary przodków,

48 Niedawno ukazała się książka dotycząca prawosławnych świątyn w Gagauzji: В. Е. Бойков, *Православные храмы Гагаузии*, Комрат 2011.

49 Nawet jeśli podczas ważnych świąt sobór jest pełen, a ludzie stoją na dworze, to jest to tylko część mieszkańców miasta.

50 М. Г. Георгиев, *Из религиозной культуры гагаузов. Село Александровка на Одессине*, [w:] *Лукомор'я: археология, этнология, история Північно-Західного Причорномор'я*, т. 2, Одеса 2008, s. 79.

51 P. Oleksy, *Prawosławie w poradzieckiej tożsamości narodowej. Studium przypadku mołdawskich Gagauzów*, „Sensus Historiae” 2011, nr 1, s. 103–115.

52 Bliżej na ten temat: Е. Квилинкова, *Религиозность гагаузов и формы проявления религиозной идентичности (по этнографическим и архивным материалам XIX – первой половины XX в.)*, [w:] *Этнографические исследования в Республике Молдова (История и современность)*, Кишинев 2006, s. 341–363.

ale też o niewielkiej aktywności religijnej może świadczyć fakt, że więcej z nich deklaruje się jako prawosławni niż jako wierni w ogóle.

Była już mowa o tym, iż prawosławie Gagauzów bywa po języku gagauskim najczęściej wymienianym faktorem przynależności do etnosu gagauskiego. Rozpatrywanie obu tych wyznaczników osobno wydaje się jednak mijać z celem. O ile język gagauski jest takim wyznacznikiem samodzielnie, o tyle z wyznaniem prawosławnym sytuacja komplikuje się mocno. Z całą pewnością prawosławie było pewną oznaką „gagauskości” na Bałkanach w islamskiej Turcji. Jednakże Bułgarzy, z którymi Gagauzi żyli także i tam po sąsiedzku, a nawet mieszały się z nimi, byli i są także prawosławni. Obecnie na obszarze Gagauz Yeri praktycznie wszystkie liczące się liczebnie narodowości oraz grupy etniczne (Gagauzi, Bułgarzy, Mołdawianie, Rosjanie oraz Ukraińcy) to wyznawcy prawosławia. Samo zatem prawosławne wyznanie wiary dla Gagauzów zamieszkujących Autonomię gagauską nie może być rozpatrywane jako faktor etniczności. Powiązanie jednak języka należącego do turkijskiej rodziny językowej z wyznawaniem prawosławia z całą pewnością stanowi taki wyznacznik z uwagi na swą unikalność, ponieważ oprócz Czuwaszów, pozostali przedstawiciele świata turkijskiego generalnie wyznają islam.

EDUKACJA, GOSPODARKA I WALORY TURYSTYCZNE GAGAUZJI

Edukacja na terenie Gagauzji realizowana jest od przedszkoli aż po poziom uniwersytecki. Od roku 1986 w miejscach zwartej osadnictwa gagauskiego zainaugurowano naukę języka gagauskiego, początkowo fakultatywnie, a później (od 1 września 1989 roku) jako przedmiot obowiązkowy. Obecnie uczniowie klas od pierwszej do dziewiątej uczą się języka gagauskiego oraz literatury gagauskiej. Nie prowadzi się jednak nauki innych przedmiotów w języku ojczystym, lecz po rosyjsku. W przeszłości natomiast, w latach 1958–1961, funkcjonowały szkoły z językiem gagauskim jako językiem wykładowym. Obecnie przejście na nauczanie w języku ojczystym napotyka wiele przeszkód zarówno ze strony władz, jak i samych rodziców. Ci ostatni obawiają się, że dzieci, które ukończą taką szkołę, będą miały gorszy start w dorosłe życie. Nie bez znaczenia jest także silnie prorosyjskie nastawienie ludności.

Na terenie Terytorium Autonomicznego Gagauzja istnieje 59 przedszkoli (w rejonie komrackim – 26, w czadyr-łundzkim – 20 i w wulkaneskim – 13). Zatrudniony w nich fachowy personel liczy 675 osób. Ogółem w Gagauzji do przedszkoli uczęszcza 6603 dzieci (w rejonie komrackim – 2892, w czadyr-łundzkim – 2737 oraz w wulkaneskim – 974).

Około 21 tys. mieszkańców Autonomii (13,5%) to uczniowie klas starszych różnych szkół, a także studenci. Na statystyczny tysiąc mieszkańców przypada 69 osób z wyższym wykształceniem.

W Gagauzji (według danych z roku 2005) znajduje się ponad 56 szkół o randze niższej niż szkoła wyższa. Są to szkoły o poziomie podstawowym, gimnazjalnym i średnim. Obowiązkowi szkolnemu podlegają wszystkie dzieci zamieszkałe na terenie Gagauz Yeri. System szkolnictwa na obszarze Gagauzji jest częścią ogólnomołdawskiego systemu, zatem typy szkół, jakie tutaj występują, są takie same, jak w całej Mołdawii. Różnica polega głównie na tym, iż językiem wykładowym jest język rosyjski, a nie mołdawski (rumuński).

Jedyną wyższą uczelnią typu uniwersyteckiego w Autonomii gagauskiej jest Komracki Uniwersytet Państwowy (gag. *Komrat Delvet Universitesi* – w skrócie KDU), który został założony w roku 1991 (zdjęcie 4). Uczelnia ta nie posiada oficjalnie statusu uniwersytetu narodowego, chociaż przez ogół mieszkańców Gagauz Yeri za taką jest postrzegana. Zarówno w funkcjonowaniu uniwersytetu, jak i w jego rozbudowie pomaga Turcja.

Obecnie Komracki Uniwersytet Państwowy posiada cztery wydziały⁵³, 17 katedr i 27 specjalizacji. Kadra to 230 zatrudnionych, a liczba studentów w czerwcu 2008 roku wynosiła 2405.

Młodzież gagauska może studiować także na różnych uczelniach mołdawskich, a niewielka jej część (24 miejsca na każdy rok akademicki) w Turcji. W ramach oficjalnej współpracy z Mołdawią, Republika Turcji zaprasza do siebie na studia młodzież gagauską, biorąc na siebie wszelkie opłaty za naukę⁵⁴.

Gospodarka Gagauzji ma charakter rolniczo-przemysłowy. Corocznie uchwalany jest budżet Autonomii gagauskiej. W wieku produkcyjnym znajduje się obecnie około 100 tys. mieszkańców (64,3%) Gagauz Yeri. Struktura zatrudnienia wygląda następująco: rolnictwo – 29,2%, przemysł – 13,8%, szkolnictwo – 16,8%, ochrona zdrowia – 6,6%.

Ludność wiejska Gagauz Yeri zajmuje się przede wszystkim pracami typowo rolniczymi, a więc uprawą roli oraz hodowlą. Uprawia się zboża, ale także i inne rośliny, takie jak na przykład słonecznik, tytoń oraz winną latorośl. Ogólna powierzchnia ziem przeznaczonych dla rolnictwa wynosi 151,1 tys. hektarów.

Produkcji wina w Gagauzji sprzyja dobry klimat. Różne rodzaje win produkuje się nie tylko na skalę przemysłową, ale także wyrabia się je w niemal każdym

53 Wydział Kultury Narodowej, Wydział Rolniczy, Wydział Ekonomiczny oraz Wydział Prawa.

54 В. Гаргалък, *Отново за гагаузите II (продължение от Алманах „Родолубец ‘2002’)*, [w:] *Родолубец, Алманах*, т. 6, София 2004, s. 312.

domu gauskim⁵⁵. W hodowli zwierząt w Gagauzji dominują przede wszystkim: owczarstwo, drobiarstwo, hodowla bydła oraz trzody chlewnej.

Potencjał przemysłowy Gagauzji jest nadal niewielki. Bazuje on przede wszystkim na przerobie płodów rolnych. Nie dziwi zatem fakt, iż podstawą przemysłu jest wspomniana wyżej produkcja wina.

Celem przyciągnięcia obcego kapitału w mieście Wulkaneszti utworzono w październiku 2001 roku specjalną strefę ekonomiczną, obejmującą 47 ha powierzchni.

Struktura własnościowa na terenie Gagauzji w ostatnich latach uległa zmianie. Po powstaniu Autonomii gauskiej Gagauzja była jedynym obszarem w granicach Mołdawii, gdzie nadal ziemia uprawna pozostawała w rękach sowchozów i kołchozów. Widząc stagnację w rolnictwie, władze centralne w Kiszyniowie w dniu 3 marca 2000 roku postanowiły wnieść uzupełnienie do wcześniejszego aktu prawnego celem przeprowadzenia w Gagauzji zmian własnościowych oraz reorganizacji przedsiębiorstw rolniczych⁵⁶. Wiele dawnych wielkoobszarowych gospodarstw rolnych istnieje nadal, ale już jako spółki kapitałowe. Istnieją także prywatne gospodarstwa rolne oraz indywidualne przedsiębiorstwa.

Swoje produkty, zarówno pochodzenia rolniczego, jak i przemysłowego, Gagauzja kieruje na rynek tak wewnątrzmołdawski, jak i zagraniczny. Co ciekawe, pośród zagranicznych partnerów Turcja nie znajduje się na pierwszym miejscu. Główne kierunki eksportu to Rosja, Ukraina, Rumunia oraz USA.

Transport Gagauz Yeri opiera się przede wszystkim na samochodach. W przewozach pasażerskich dominują mikrobusy, zwane powszechnie *marszrutkami*. Mniejszą rolę odgrywają autobusy, a jeszcze mniejszą kolej, która w całej Mołdawii jest słabo rozwinięta.

W transporcie towarowym przy przewozie niewielkich ciężarów na małe odległości nadal stosuje się zaprzęgi osły, których w innych częściach Mołdawii już prawie nigdzie nie można spotkać⁵⁷. Dane dotyczące struktury produkcji i usług w podstawowych gałęziach gospodarki Gagauzji (w 2006 roku) zostały przedstawione w tabeli nr 2.

Na obszarze Gagauzji nie ma wielu zabytków, nie oznacza to jednak, iż teren Autonomii gauskiej nie ma nic do zaoferowania turystyce. Na liście obiektów

55 W wielu sieciach handlowych w Polsce sprzedawane jest wino o nazwie *Mołdawska Dolina*, które produkowane jest na samym południu Gagauz Yeri, w miejscowości Etulia.

56 „Monitorul Oficial”, nr 029 z dnia 16.03.2000.

57 Osioł jest chętnie wykorzystywany w Gagauzji jako zwierzę pociągowe, ponieważ doskonale radzi sobie w suchym i stepowym klimacie, jakim cechuje się obszar Gagauz Yeri.

godnych odwiedzenia z pewnością są najstarsze cerkwie prawosławne znajdujące się na terenie Gagauz Yeri. Dla miłośników sztuki socrealizmu istnieje wiele pomników sławiących Armię Czerwoną oraz Włodzimierza Lenina, które nie są perłami ani architektury, ani rzeźby, ale reliktem czasów komunistycznych. Z całą pewnością natomiast warto zobaczyć dwa monumenty znajdujące się w mieście Wulkaneszti. Pierwszy z nich to położona na obrzeżu miasta (na miejscu bitwy kagulskiej z roku 1770), wysoka na 24 m, kolumna zwieńczona kapitelem i prawosławnym krzyżem (zdjęcie 5). Monument pochodzi z roku 1849 i jest pomnikiem chwały oręża rosyjskiego nad połączonymi siłami turecko-tatarskimi. Drugi ciekawy obiekt w tym mieście to stojący dość blisko pomnik Woroncowa. Dla miłośników historii starożytnej niemałą atrakcją jest tak zwany Wał Trajana – aczkolwiek niewiele się po nim zachowało, to sama magia tego miejsca jest urzekająca (zdjęcie 6). Pozostałości konstrukcji rzymskich można podziwiać na północ od Wulkaneszti. Atrakcją przyrodniczą Gagauzji jest zaś z całą pewnością Czeszmejejski Jar (zdjęcie 7).

Na terenie Gagauzji znajdują się także muzea. W stołecznym Komracie przy ulicy Lenina nr 162 ma swoją siedzibę Komrackie Regionalne Muzeum Historyczno-Krajoznawcze. Ekspozycja zawiera między innymi wiele wytworów kultury materialnej regionu, takich jak narzędzia pracy, odzież itd. Podobne muzea znajdują się także w Czadyr Łundze oraz w Wulkaneszti. Zdecydowanie najciekawsze muzeum na terenie Gagauz Yeri istnieje we wsi Beszalma. Oficjalnie muzeum, które mieści się przy ulicy Lenina nr 105 (obok cerkwi św. Jerzego), nazywa się muzeum historyczno-etnograficznym. Tak naprawdę jest to jednak jedyne na świecie muzeum gagauskie. Twórcą oraz pierwszym dyrektorem muzeum był znany pasjonat kultury gagauskiej – Dmitrij Karaczoban. Muzeum działa od roku 1966. Nie jest ono duże, ale z pewnością ciekawe. W przedśionku budynku znajduje się mała galeria obrazów złożona z portretów rodziny Karaczobanów. Sala pierwsza poświęcona jest historii oraz etnogenezie Gagauzów. W kolejnych pomieszczeniach muzeum w Beszalmie zgromadzono eksponaty etnograficzne, takie jak różne sprzęty domowe codziennego użytku. Pokazano także udział Gagauzów na frontach różnych wojen, do wojny afgańskiej włącznie. Dalsze gabloty przedstawiają w sposób typowo socrealistyczny życie kołchozowe mieszkańców Gagauzji w czasach radzieckich, okres po rozpadzie ZSRR oraz utworzenie Autonomii gagauskiej. W sali czwartej oraz piątej znalazły się eksponaty dotyczące nauki, medycyny oraz obrzędów ludowych. Istnieje tutaj ciekawa kolekcja strojów ludowych.

Kulturę ludową na terenie Gagauzji pielęgnują liczne zespoły ludowe. Organizowane są różne uroczystości oraz festiwale kultury, na których występują. Biorą

udział nie tylko w imprezach odbywających się na terenie Gagauzji, ale też całej Mołdawii, a także w miejscowościach zamieszkałych przez społeczność gagauską po ukraińskiej stronie granicy, takich jak Czerwenoarmejskoje (historyczna nazwa tej miejscowości to Kubej).

Gagauzi mają także swój teatr narodowy. Znajduje się on w mieście Czadyr Łunga, przy głównej ulicy im. Lenina (zdjęcie 8). Budynek jest przestronny i dobrze przystosowany do swoich celów, połączony z domem kultury. Szkoda, że kiedy budowano go w końcu lat 70. XX wieku, zburzono istniejącą w tym miejscu cerkiew. Niedawno replika tej świątyni pod innym już wezwaniem została zbudowana w pobliżu.

W Gagauzji istnieje niewiele restauracji oraz punktów gastronomicznych serwujących specjały kuchni gagauskiej. Zdarzają się jednak wyjątki. W mieście Wulkaneszti przy głównej ulicy miasta (Lenina) znajduje się restauracja Kuchnia Gagauska.

* * *

Od samego powstania Gagauzji (najpierw jako separatystycznej republiki, potem jako uznanej przez władze centralne w Kiszyniowie Autonomii) istnieje ciągnący się wiele lat konflikt na linii Komrat–Kiszyniów. Obie strony ciągle oskarżają się praktycznie o wszystko. Wielu radykalnych działaczy gagauskich uważa, że autonomia to fikcja, gdyż za parawanem do pewnego stopnia samodzielności i pustymi hasłami niczego tak naprawdę nie ma. Władze centralne w Kiszyniowie z kolei mówią często o nacjonalizmie gagauskim, o podejmowaniu różnych uchwał niezgodnych z prawem ogólnokrajowym, o chęci otwartej secesji. Gagauz Yeri stara się zacieśniać kontakty z zagranicą, zwłaszcza z krajami turkijskojęzycznymi, takimi jak Turcja oraz Azerbejdżan, oraz ze zbuntowanym Naddniestrzem. Gagauzja stara się także mieć poprawne kontakty z pobliskimi rejonami, które niegdyś przynależały do Komratu, a obecnie znajdują się poza granicami Gagauz Yeri. Mieszkańcy tych obszarów, jeśli chcą, mogą się leczyć na terenie Gagauzji, korzystać z usług bankowych itd. Komrat wykonuje jednak niejednokrotnie pod adresem Kiszyniowa różne gesty, które mają za zadanie podkreślić odrębność Gagauzji od reszty kraju. Przykładem takiej polityki może być chociażby fakt, iż od niedawna ogólnomołdawskie coroczne święto, jakim jest festiwal wina, w Gagauz Yeri odbywa się w późniejszym terminie niż w pozostałej części Mołdawii.

Można odnotować, iż autonomia w obecnym kształcie nie zaspokaja ambicji i oczekiwań wielu Gagauzów. Zarazem jednak pozycja i uwarunkowania prawne,

jakich doczekali się Gagauzi w Mołdawii, nie mają precedensu ani chronologicznego, ani geograficznego. Nigdzie bowiem indziej nie stworzyli oni namiastki swojego państwa, nigdzie na zamieszkiwanym przez siebie obszarze nie mają takiej samorządności jak ma to miejsce w południowej Mołdawii. Gagauzi identyfikują się jako oddzielny naród wyłącznie w Mołdawii (oraz na Ukrainie) i tak też są traktowani przez tamtejsze władze (a nie jako grupa etniczna). Trudno się dziwić władzom centralnym w Kiszyniowie, że nie chcą dopuścić do tego, aby Mołdawia stała się luźną federacją składającą się z samej Mołdawii, zbuntowanego Naddniestrza oraz autonomicznej Gagauzji jako równych sobie podmiotów prawnych, gdyż *de facto* grozi to rozpadem państwa. Należy mieć tylko nadzieję, iż z czasem zostanie wypracowany kompromis, który zadowoli zarówno Gagauzów, jak i władze centralne w Kiszyniowie.

Tabela 1. Punkty osadnicze przynależące do Terytorium Autonomicznego Gagauzja (Gagauz Yeri)

L.p.	Nazwa miejscowości			
	spolszczona	mołdawska	gagauska	rosyjska
1.	Rejon komracki	Raionul Comrat	Komrat dolayı	Комратский район
1.	Aleksejewka	Alexeevca	Alekseevka (Alexeyevka)	Алексеевка
2.	Awdarma	Avdarma	Avdarma	Авдарма
3.	Beszalma	Beşalma	Beşalma	Бешалма
4.	Budziak	Bugeac	Bucak (Budjak, Buçak)	Буджак
5.	Czok Majdan	Cioc-Maidan	Çok Maydan (Çokmaydan, Çok-Maydan, Çokmeydan)	Чок-Майдан
6.	Dezgindza	Dezghingea	Dezgincä (Dezgindja, Dezginja)	Дезгинжа
7.	Duduleszty	Duduleşti	Duduleşt	Дудулешты (Дудулешть)
8.	Ferapontiewka	Ferapontievca	Ferepontevka (Ferapontievka, Ferapontyevka, Parapontika)	Ферапонтьевка
9.	Kirsowo	Chirsova	Kirsovo (Kirsov, Başküü*)	Кирсово (Кирсова)
10.	Kiselia Rosyjska	Chioşelia Rusă	Köseliya Rusa (Köselia Ruse, Köseli Rus)	Русская Киселия (Киоселия Русская)
11.	Komrat	Comrat	Komrat	Комрат
12.	Kongaz	Congaz	Kongaz	Конгаз
13.	Kongaczik Dolny	Congazicul de Jos	Kongazçik Assaki (Assaki Kongazçik)	Нижний Конгазчик (Конгазчик Нижний)

L.p.	Nazwa miejscowości			
	spolszczona	mołdawska	gagauska	rosyjska
14.	Kongazczik Górny	Congazcicul de Sus	Kongazçik Yukarkı (Yukarkı Kongazçik)	Верхний Конгазчик (Конгазчик Верхний)
15.	Kotowskoje	Cotovscoe (Cîrlăneni)	Kırlannar (Kırlanen, Kotovski, Kotovskoe)	Котовское (Кырлэньень)
16.	Swietłyj	Svetlii	Svetly	Светлый
II.	Rejon czadyr-lundzki	Raionul Ceadîr-Lunga	Çadır Lunga dolayı	Чадыр-Лунгский район
17.	Baurczı	Baurci	Baurçu (Baurçı, Baurci)	Баурчи
18.	Beszgióz	Beşghios	Beşgöz (Копкуу*)	Бешгиоз (Бешгёз)
19.	Czadyr Lunga	Ceadîr-Lunga	Çadır-Lunga (Çadır Lunga, Çadır)	Чадыр-Лунга
20.	Gajdary	Gaidar (Haidar)	Haydar (Aydar, Gaydar)	Гайдары (Гайдар)
21.	Kazaklia	Cazacia	Kazayak	Казаклия
22.	Kiriet-Lunga	Chiriet-Lunga	Kiriyet-Lunga (Kiriyet, Kiriet Lunga)	Кириет-Лунга
23.	Kopczak	Copceac	Kırçak (Kopçak)	Копчак
24.	Tomaj	Tomai	Tomay	Томай
25.	Żołtaj	Joltai (Gioltai)	Caltay (Coltay, Joltay)	Джолтай
III.	Rejon wulkaneski	Raionul Vulcăneşti	Valkaneş dolayı	Вулканештский район (Вулкэнештский район)
26.	Czesmekej	Çișmichioi	Cöşmäküü (Çeşmeküyü, Çeşmeköy, Çeşmäköy)	Чишмикиой (Чишмикёй)
27.	Etulia	Etulia	Tülüküü (Tülüküyü, Ütülüküü, Etulia, Etuliya)	Етулия
28.	Etulia stacja kolejowa	Etulia loc.c.f.	St. Etuliya (Ütülüküü-stanțiya)	Етулия – железнодорожная станция (Етулия, н.п. при ж.-д.)
29.	Etulia Nowa	Etulia Nouă	Yeni Tülüküyü (Yeni Tülüküü, Eni Ütülüküü)	Новая Етулия (Етулия Новая)
30.	Karbalia	Carbalia	Karbalı (Kırbaalı, Karabalia)	Карболия (Карбалия)
31.	Wulkaneszti	Vulcăneşti	Valkaneş	Вулканешты (Вулкэнешть)
32.	Wulkaneszti stacja kolejowa	Vulcăneşti loc.c.f.	St. Valkaneş (Valkaneş-stanțiya)	Вулканешты железнодорожная станция (Вулкэнешть, н.п. при ж.-д.)

* Stara nazwa.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Struktura produkcji i usług w podstawowych gałęziach gospodarki Gagauzji w 2006 roku

Rodzaj własności	Przemysł		Budownictwo		Transport		Handel		Usługi	
	Wartość produkcji	Udział procentowy	Wartość prac	Udział procentowy	Przewóz pasażerów	Udział procentowy	Obrót towarowy	Udział procentowy	Wartość usług	Udział procentowy
	tys. lejów	%	tys. lejów	%	tys. ludzi	%	tys. lejów	%	tys. lejów	%
Całość	533658	100	84672,2	100	743,3	100	361133,9	100	219965,0	100
Państwowa	7487	1,4	–	–	–	–	2971,2	0,8	92222,5	41,9
Prywatna	116742	21,9	73061,9	86,3	454,9	61,2	310638,4	86,0	81192,3	36,9
Mieszana	47819	9,0	11610,3	13,7	288,4	38,8	17897,0	5,0	4551,9	2,1
Z udziałem kapitału zagranicznego	115988	21,7	–	–	–	–	3612,1	1,0	247,3	0,1
Zagraniczna	245622	46,0	–	–	–	–	26015,0	7,2	41751,1	19,0

Źródło: na podstawie danych, które zostały uzyskane od władz Terytorium Autonomicznego Gagauzja za pośrednictwem A. Wakarczuk.

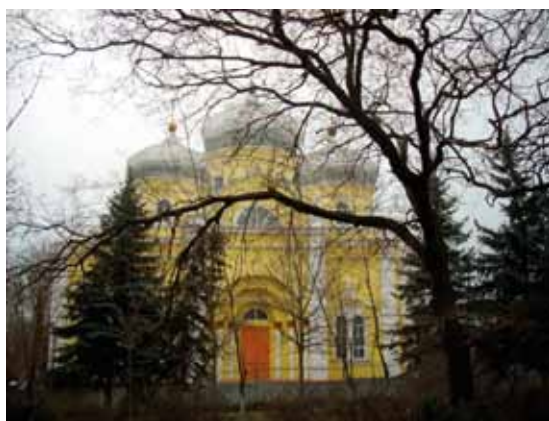
Zdjęcie 1. Stepan Topal – prezydent Republiki Gagauskiej

Zdjęcie 2. Granica Gagauz Yeri

Zdjęcie 3. Komrat – główny gmach uniwersytetu

Zdjęcie 4. Komrat – sobór św. Jana

Zdjęcie 5. Wulkaneszti – pomnik bitwy kagulskiej

Zdjęcie 6. Pozostałości Wału Trajana na północ od Wulkaneszti

Zdjęcie 7. Czeszmekej – Jar

Zdjęcie 8. Czadyr Łunga – Teatr Gagauski